

UOT 82.282

ANARIN PUBLİSİSTİK YARADICILIĞINDA MİFOLOJİ MOTİVLƏRİN TƏCƏSSÜMÜ

AVTANDİL AĞBABA

Sumqayıt Dövlət Universiteti, professor
avtandil.aqbaba@mail.ru

Açar sözlər: mifologiya, məqalə, mifik təfəkkür, çağdaş düşüncə, publisistika

Xalq yazıçısı Anarın nəsr və dramaturgiyası kimi, publisistikası da mifik motivlərlə, folklor süjet və obrazları ilə olduqca zəngindir. Onun əsərlərində müasirliklə qədimlik, mifizmlə reallıq bir-birinə elə qaynayıb-qarışır ki, mətnin poetik harmoniyası oxucunu bu günümüzədən keçmişə və gələcəyə aparır. Akademik N.Cəfərov mifologiyanın milli-mənəvi mədəniyyətin inkişafındakı rolunu səciyyələndirərkən yazır ki, “mifologiya milli mədəniyyəti yaradır. Ümumiyyətlə, milli mədəniyyət millətin tarixinə məhz mifologiya vasitəsilə bağlanır, çünki mifologiya bu və ya digər xalqın mənəvi mövcudluğunun göstəricisidir, xalqın təfəkkürünə ən qısa yol buradandır”. [1, s.70] Anarın tədqiqata cəlb etdiyimiz bir sıra publisistik məqalələrində bu cəhətin qabarıq və xarakterik cizgilərinin özünəməxsus ifadəsini görmək olar.

Anarın 1973-cü ildə qələmə aldığı “Qəmli yerin şux boyaları” adlı yazıda qaldırdığı problemlər bu gün də sənətşünaslar, etnoqraflar, folklorşünaslar – bir sözlə, müxtəlif elm sahələri üçün aktual olaraq qalır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, dünyanın müxtəlif ərazilərinə səpələnmiş Azərbaycan xalqının qəbirüstü abidələrinin, qəbir daşlarının, epitafiya yazılarının dərinədən və əhatəli bir şəkildə araşdırılmasına böyük ehtiyac var.

“Qəmli yerin şux boyaları” məqaləsi xalqımızın mifik təfəkkürünün müəyyən məqamlarını əks etdirmək baxımından çox maraqlıdır. Məqalənin bayatı-epiqlafında və mətnin bir neçə yerində dəvə obrazının xatırlanması məhz bu cəhətlə bağlıdır. Məlumdur ki, ümumtürk, o cümlədən Azərbaycan xalqının mifologiyasında bir sıra heyvanlar: qurd, at, buğa, dəvə, ilan və s. sakral mahiyyət qazanmış, onlara güclü inam bəslənmişdir. İnəmə görə yuxuda dəvə görən muradına yetişir. Ana kitabımızda dəvə oğuzun məişətində xüsusi yer tutur. Oğuz şölən verərəkən “dəvədən buğra qırdır.” Qazan xan anasını Şöklü Məliyin əsirliyindən qurtarmaq üçün “qatar-qatar dəvələrim gətirib durursan, sənə yüklət olsun”-deyir. “Oğuznamə” də dəvə haqqında ona yaxın atalar sözü əks olunmuşdur. Qara qırğızların inamına görə, Aysun ata adlı övliya dəvələrin himayəçisidir. Azərbaycanın bir çox bölgələrində qəbiristanlıqlarda başdaşlarına dəvə şəkli həkk olunmuşdur. Nağıl və dastanlarımızda dəvə karvanlarından bəhs olunur və s. Bütün bunları yada salmaqla, demək istəyirik ki, xalqımızın istər mifoloji təsəvvüründə, istərsə də real həyatında dəvə öz müqəddəsliyini və əhəmiyyətini mühafizə edərək semantik mahiyyətini çağdaş dövrümüzə də saxlamışdır. Bu xüsusiyyəti diqqətlə müşahidə edən Anar dəvə karvanlarından bəhs edərkən yazır: “Dəvə karvanının cizgi ritmlərində Qobustan yaşlılarının ritmi duyulur. Sofi Həmid pirinin qarşısındakı qəribə ağ dəvə heykəli də mayası real həyatı şəraitdən, karvan yolunun xüsusiyyətlərindən alınan hadisələrin bədii əksidir”. [2, s.112-113] Müəllif Sofi Həmid qəbiristanlığını “sənət, mədəniyyət, fəlsəfi təfəkkür baxımından misilsiz əhəmiyyətə malik zəngin bir xəzinə” kimi səciyyələndirir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan xalqının mifik təfəkküründə kainatın yaradılış modeli üçölçülüdür: yuxarı dünya, orta dünya və aşağı dünya. Aşağı dünya, yəni ölümlər səltənəti özünün maddi formasını orta dünyada – yerdə qoruyub – saxlayır. Qəbiristanlıq magik səciyyəsi ilə sakral mahiyyət daşıyır. “Aşiq Qərib” dastanında Rəsula buta atasının qəbri üstündə yuxuya gedərkən

verilir. Ərzurumlu aşiq Summani Ablak daşı deyilən yerdə şəhid məzarlarını basmış kol-kosu təmizləyərkən qəbirlərin yanında yuxuya gedir və orada ona qırx dərviş və Xızır tərəfindən buta verilir. [3, s.170-172]

“Pərilər padşahının əhdi” adlı nağılda da qəbiristanlıq mifik məzmunu ilə maraq doğurur. Övladı olmayan padşah vəzirin məsləhəti ilə dərdini dağıtmaq üçün qəbiristanlığa gəlir və burada bir çox gizli sirlərin açılmasında iştirak edir, sonda padşah öz arzusuna çatır. Hər üç misaldan görüldüyü kimi, qəbiristanlıq insanı öz arzusuna qovuşduran müqəddəs məkan kimi təsvir olunur. Bu mifik məkan dərd-qəm yox, sevinc, xoşbəxtlik gətirir.

“Qəmli yerin şux boyaları” məqaləsində də eyni hissələrin, oxşar motivlərin təsviri xalqımızın əski inamlarına, qədim təsəvvürlərinə Anarın nə qədər yaxından bələd olduğunun parlaq təzahürüdür. Ulu əcdadların ilkin təsəvvürləri XX əsr Azərbaycan yazıçısının mifoloji yaddaşında yeni bir tərzdə öz təcəssümünü tapıb: “Xalq təkürü, xalq dünyagörüşü bu yerdə dərin fəlsəfi təzad yaratmışdır – qəmli yerin şux boyaları insanda bədbin yox, nikbin fikirlər oyadır, adama kədərli deyil, gümrah hissələr təlqin edir”. [2, s. 115]

Yazıçının “İçərişəhər” (1975) məqaləsində də arxaik inamların müəyyən məqamları yüksək sənətkarlıqla əks olunmuşdur. Yığcam təsvir və təhkiyənin bədii-publisistik axarında, mifoloji yaddaşa çağdaş təkürün obrazlı təcəssümü bir-birini əvəz etdikcə sanki zaman anlayışı öz ölçülərini itirir. Yazıçı mifik zamandan çağdaş dövrə, müasir zamandan mifik zamana keçid aldıqca oxucu da onunla birgə eyni hissələri yaşayır, o da müəllif qədər əski təsəvvürlərin daşıyıcısına çevrilir.

Mələmdür ki, ümumtürk mifologiyasında, o cümlədən azərbaycanlıların mifik təküründə hər şeyin özünün sahibinin olduğuna dərin inam bəslənmişdir. “Allah heç kəsi yiyəsiz etməsin”, “hamının bir yiyəsi var” və s. kimi xalq deyimlərində bu arxaik təsəvvürün izləri mühafizə olunmuşdur. Bir sıra türk dillərində sahib, yiyə mənasını ifadə edən “əyə”, “eye”, “iyə”, “is”, “ez” və s. kimi sözlərin mifik semantikasına da bu təsəvvürlərlə bağlıdır. İnama görə, “gözümüzlə nə görürüksə, hamısının əyəsi var. Bu əyələr gözə görünməzlər. Ancaq əyələr çox xeyirxahdırlar. Əgər onların yanına gələndə salam versən, gedəndə “salamat qal” desən, bir şeylərini götürəndə icazə versən, səndən xoşu gələcək, həmişə sənə kömək edəcək. [4, s.197-198]

“İçərişəhər” məqaləsində müəllifin qala divarlarına, daşlara müraciəti obrazlı təkürün deyil, mifoloji təkürün özünəməxsus ifadəsidir: “Salamat qal, qala divarları! Salam, dam olmuş ev, ocaq olmuş daş salam, İçərişəhər salam, əbədi daşlar dünyası! Salam silah olmuş, qalxan olmuş, sinə gərib sipər olmuş daş”. [2, s.28-29]

Uşaqlığını, ilk gəncliyini keçirdiyi İçərişəhərdə Anar oxucunu sirli-sehri bir aləmə: Qız qalasına, dənizin dibində qalmış Səbəyələ, Xan sarayına aparır. Nənəsinin hər gecə ona danışdığı Yel babadan söhbət açır. “Keçmişimin əziz amanatı” -deyib oxşadığı İçərişəhərin taleyi üçün keçirdiyi narahatlığı da kövrək, mərhəm hissələrlə ifadə edən yazıçı buradan ayrılanda da qan yaddaşının pıçıldadıqlarını, ona dediyi sözləri dilə gətirir: “Salamat qal, İçərişəhər. Salam qal, daşlar, divarlar, evlər, küçələr. Salam qal, həmişə dördü göstərən saat-dünyanın ən dəqiq saati”. [2, s.35] Fikrimizcə, “həmişə dördü göstərən saat” ifadəsi də mifik yaddaşın özünəməxsus təzahürünün göstəricisidir. Xalqımızın mifoloji düşüncə sistemində dörd sakral rəqəmlərdən biri sayılır. Yazıçı dörd rəqəmi ilə dünyanın dörd cəhətini (*cənub, şərq, qərb, şimal*), yaradılışın dörd ünsürünü (*su, od, hava, torpaq*) işarələmişdir. İfadənin ikinci tərəfində – “dünyanın ən dəqiq saati” sözlərində Anar yüksək sənətkarlıqla mifik zaman anlayışını kodlaşdırmışdır. Nə üçün “ən dəqiq saat”? Çünki mifik zaman heç vaxt dəyişmir. Bu, əcdadların zamanıdır. Bu zamanda yaranıb formalaşan əski təsəvvürlər, inamlar, sınaqlar və s. hazır şəkildə bu günümüze gəlib çatır. “İçərişəhər” də təsvir olunan hər şey əcdadlarımızın mifik çağda yaratdıqlarıdır. Ona görə də burada zaman dəyişmir, “həmişə dördü göstərir.” Bütün bunlar oxucunun yaddaşını təzəliyə, bizi özünü tanımağa səsləyir, söykökümüze qaytarır.

Maraqlıdır ki, “Vaqiflik” (1984) məqaləsində Anar həyatdan vaxtsız köçmüş Vaqif İbrahimin şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında düşüncələrini şərh edərkən bir yazıçı intuisiyası ilə mifin zamanla bağlı xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirir. Zaman triadasının [keçmiş, indi və gələcək] mifik-fəlsəfi mahiyyətini sərrast bir deyimlə ifadə edir: “Vaqif dünəni sabaha calamaq üçün bu günü hər ikisiylə: Keçmişlə və Gələcəklə bağlayırdı”. [2, s.353] Bəlkə, elə buna görədir ki, Vaxta və Zamana münasibətdə Anar müdrik bir filosof kimi çıxış edir, bu yönümdə onun fəlsəfi düşüncələri qədim Şərqi fəlsəfi fikrinin ən dərin qatları ilə heyvətəmiz dərəcədə üst-üstə düşür. “İz”, “Qədim Gəncə-yeni Gəncə”, “Sizsiz”, “Qobustandan Qobustan”a və digər yazılarda filosof Anarla folklorçu Anarın, etnoqraf Anarla mifoloq Anarın, yazıçı Anarla publisist Anarın düşüncələri zamanın vaxt düzümünə işıq salır və bu işıqda insan ədəbi olan ilkinliyə-əzələ qayıdaraq yaradılışın sirrini dərk etməyə çalışır. Anarın bu qəbil düşüncələri milli olduğu qədər də bəşəri məzmunu ilə səciyyələnir. “Sizsiz” əsərinin ilk cümlələri ilə hind yaradılış miflərinin bəzi məqamlarını müqayisə etsək, bu cəhəti aydın görmək olar: “Kim bilir? Bəlkə də...Bəlkə, doğrudan da, belədir. Bəlkə, varlığın izahsız vaxt düzümündə İndi yoxdur, yalnız keçmiş və Gələcək var; Olmuşlar artıq olmuş, olacaqlar hələ olacaq, onların- Arxadaqalanla İrəlidə gələnin-rastlaşdığı yer, toqquşduqları yer, toqquşduqları nöqtə isə mövcud deyil...Ya da, bəlkə... [5, s. 359] “O zaman, nə yoxluq, nə varlıq mövcud idi, nə məkan var idi, nə də onun hüdudlarından kənarında olan səma. Nə hərəkətə gəldi? Nə zaman? Kimin əmri ilə? Dibi olmayan dərin sular var idimi? Kim bilir ki, həqiqətdə necə olmuşdur? Kim burada bu haqda deyəcək? Bu nə zaman başladı?” [6, s.40-41] “Sizsiz”dən və qədim hind miflərinin toplandığı “Riqveda” dan örnək gətirdiyimiz sətirlər arasında ruh, məzmun və düşüncə uyğunluğu Anarın mütəfəkkir bir şəxsiyyət olduğunu təsdiqləyir.

Elmi yeniliyi: Anarın publisistik yaradıcılığında xalqımızın ibtidai təsəvvürləri, əski inanclarının tədqiqi ilə bağlıdır.

Təbii əhəmiyyəti: Fənlərarası əlaqənin yaradılmasında praktik mənbə kimi istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 272 s.
2. Anar. Dünya bir pəncərədir. Bakı: Gənclik, 1986, 536 s.
3. Günay U. Türkiyədə aşık tarzı şiir geleneği və rüya motivini. Ankara: Akçay Yayınları, 2011, 390 s.
4. Vəliyev K. Elin yaddaşı dilin yaddaşı. Bakı: Gənclik, 1988, 280 s.
5. Anar. Sizsiz. Bakı: Gənclik, 1992, 592 s.
6. Birlayn C. Paralel mifologiya[rus dilindən tərcümə edən K.Hüseynoğlu]. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 324 s.

РЕЗЮМЕ

ВОПЛОЩЕНИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ПУБЛИЦИСТИКЕ АНАРА

Автандил Азбаба

Ключевые слова: мифология, статья, мифическая мысль, современное мышление, публицистика

Публицистика народного писателя Анара богата мифическими мотивами. Мифологические элементы, анализ первоначального воображения наших великих предков в современном мышлении были проанализированы на основе конкретных фактов в публицистических статьях писателя. Автор изучил и проанализировал «Сизсиз» [Без вас], «Ичери Шехер» [Старый Город], «Гобустандан Гобустана» [Из Гобустана в Гобустан] и другие статьи Анара в контексте общетюркской мифологии и провел сравнения. В статье подчеркивается, что современное мышление образует органическое единство с мифическим сознанием в публицистике Анара.

SUMMARY
EMBODIMENT OF MYTHOLOGICAL MOTIVES IN ANAR'S PUBLICISM
Avtandil Aghbaba

Key words: *mythology, article, mythical thought, modern thinking, journalism*

The journalism of the national writer Anar is rich with mythical motives. Mythological elements, analysis of the original imagination of our great ancestors in modern thinking were analyzed on the basis of specific facts in the writer's journalistic articles. The author studied and analyzed and "Sizsiz" [Without you], "Icheri Sheher" [Inner City], "Gobustandan Gobustana" [From Gobustan to Gobustan] other articles of Anar in the context of Turkic mythology and made comparisons. The article emphasizes that modern thinking with mythical consciousness forms an organic unity in Anar's journalism.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	15.04.2019
	Son variant	25.06.2019